

A Klaniczay-díj átadása Bitskey Istvánnak

REBAKUCS konferencia, Miskolc, 2016. május 18.

BENE SÁNDOR LAUDÁCIÓJA

Tisztelt Kollegák, Kedves Barátaim, Elnök Úr, Tisztelt Díjazott, Kedves Pista!

A Klaniczay-díj kuratóriumának egyértelmű, erős többsége szavazott Bitskey István akadémikus, a Debreceni Egyetem professor emeritusának tanulmányára, az *In memoriis martyrum: Pázmány és a katolikus mártírológia* című írásra, mint az elmúlt év legjobb régi magyar irodalmi és hungarológiai publikációjára. A tanulmány valóban kiemelkedő tudományos teljesítmény. A protestáns mártíriumkutatás felívelése idején, a tudományos érdeklődés divatját messzemenően tisztelve és elismerve, arra hívja fel a figyelmet, hogy ne feledjük a forrást és mintát, újat kereső vizsgálódásainkban tartsuk számon a kontextust – és visszalépve a magyar kultúra egyik legnagyobb alakjához, a katolikus mártírológia egyik legnagyobb megújítójában mutat rá a ma is gondolkodásra készítő problémafelvetőre és problémamegoldóra. Arra a Pázmányra, aki Szent László után talán a legnagyobb sikerrel talált megoldást az univerzális kereszténységhez tartozás és a nemzeti hagyomány megszentelése közötti egyensúlyteremtésre, aki sokaktól eltérően nem a vitára, az ellenfeleket kiszorító kulturális térfoglalásra helyezte a hangsúlyt (bár a polémia is felülmúlhatatlan mestere volt), hanem a saját hívek lelki igényeinek kielégítésére, a meggyőződés mélyítésére és a devóció korszerű formáinak kidolgozására figyelt, s belülről igyekezett, sikerrel, megerősíteni és egyszerűsített modernizálni a tradíciót. Közben, mintegy mellel, Bitskey professzor úr bemutatja az internacionális szentkultusz barokk fordulatát, a patrisztika korából örökölt narratív formák átalakulását, az éppen Pázmány halála után tudományos alapon induló új hagiográfia eszköztárát előkészítő műveket, Baronius, Canisius, Surius mártírgalériáit, s döntő súllyal helyezi el a távol-keleti missziók vértanúi mellett a közép-európai (jelentős részt magyarországi) mártírokat, a konfesszionális harcok új hőseit, a kolozsvári és kassai áldozatokat. S az írás végén kiderül, hogy a széles távlatokat nyitó kép felvázolása, a régi kontextus újraalkotása egyúttal közelmúltunk egyik legerősebb gesztusát kontextualizálja: II. János Pál pápa a 90-es években a katolikus vértanúk kanonizálása mellett fejet hajtott a protestáns gályarabok emléke előtt, megismételve a legnagyobb egyházfők békéltető gesztusait, felkészülendő a földrészünket és kultúránkat érő új kihívásra, amely bizony ismét csak a régi folytatása. A sokfélekezetű régiók közös keresztény identitástudatának erősítése ilyen módon Pázmány gesztusát ismétli meg, a polémia mellett, s olykor fölött a kohézió, az összetartozás szempontjának juttatva az elsőbbséget.

Mindazonáltal, a tanulmány minden erénye mellett is, a díj természetesen a tudományos munkásság és szélesebb közvéleményre tett hatás összefüggésében jutalmazza az írást. A tanulmány mögött kötet (*Hítvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*), a kötet mögött életmű, az életmű mögött a Bitskey István által működtetett tudományos közeg, kutatói hálózat áll. A Bán Imre munkásságát folytató debreceni műhely szakmai támogatása és együttműködése, s a debreceni műhelynek az ország és a határon túli régiók kutatóközösségei között betöltött integráló szerepére is szeretnénk a díjjal felhívni a figyelmet. Én itt most (képviselem a Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaságot is) e munkásságnak csupán két jól meghatározható, szembeötlő sajátosságára szeretnék rámutatni: az irodalomtörténeten messze túlnyúló

kultúrtörténeti, mentalitástörténeti, eszmetörténeti érdeklődésre (nevezzük akárhogy: a hungarológiai szempontra, a magyar kultúra egészére figyelő irányra, amit a díj névadójától is tanult a mostani díjazott), valamint az aktualitás, a jelenkor iránti érzékenységre – amit azt hiszem, szintén tanulhatott Klanciczay Tibortól, és ugyanakkor a saját műhely tradícióit is folytatja vele.

Pázmány Péter és köre, követői tevékenysége csak az egyik – bár talán a legfontosabb – összetevője annak a sokszínű „identitásomagnak” amely nemzeti öazonosságunkat, magyarságunkat alkotja, s amelynek gyökerei messze a felekezetiépítés idejébe nyúlnak vissza, olykor úgy is a hitviták logikáját, tudatformáit mutatva, hogy a mai utódok már nem is tudatosítják magukban milyen hagyományt követnek. Bitskey professzor öt ilyen forrást nevez meg az impozáns életműve lényegét sűrítő akadémiai székfoglalójában (*Felekezeti és identitástudat*): a humanista patriotizmust (1), az erdélyi szász lutheránus tradíciót és nemzeti mitológiát (2), a kálvinizmus örökségét (3), a soknemzetiségű felső-magyarországi regionális-polgári identitást (4), valamint a Pázmány-Zrínyi vonulattal azonosított megújuló katolikus nemzeti hagyományt (5).

Engem most nem az érdekel, hogy miért éppen ez az öt, hanem az, hogy miért éppen öt? Azt hiszem, a szám használata magában jelzi a finom beágyazottságot a helyi tudós közeg hagyományos érdeklődési irányába, s egyszersmind az attól tartott szintén finom distanciát. Németh László sokat vitatott, de rendkívüli hatású nemzettipológiája is öt tradíciópillért nevezett meg, találó és éppen ezért veszélyeket is rejtő metaforazuhatagával. Emlékszünk még talán a Csokonai elíziumi magyarságára, a petruchiói hévtől gyöngyöző Péterfyre és a többire a *Kisebbségben* lapjairól – nem sokkal később kristályosodott ki az ötös felosztás (a kritikus, a parádés, az anekdotázó, a vívódó és a híg magyar hagyományról [*Faji hibáinkról*, 1941]). Bitskey tanár úr, Németh László kitűnő ismerőjeként is, példát mutat, amikor saját öt pillérének mindegyikében szántszándékkal tartózkodik a metaforizálástól, s mindegyik hagyományszálat, mindegyik identitáspillért filológiai, textológiai, eszmetörténeti és irodalomtörténeti vizsgálatok sorával teszteli, mindig nyitottan a módosításra, újabb, még tudatosításra váró identitáselemek feltárására. A kérdésirányokra kutatócsoportokat, projekteket, pályázatokat szervezett, fiatal kutatókat fedezett fel és segítette őket saját problémájuk, saját területük megtalálásához és belakásához. Hadd emeljem ki egy számomra nagyon fontos részét is tudományszervezői munkásságának: hosszú idő óta oszlopa a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság választmányának is, 2006-ban oroszánrésze volt a debreceni hungarológiai vilá kongresszus megszervezésében, Társaságunk azóta eltávozott feledhetetlen (és kiváló Németh László-kutató) alelnökével, Görömbei András professzorral együtt.

A jelen problémái iránti nyitottság, a válaszok keresése a mai kihívásokra Bitskey Istvánnál mindig példás toleranciával párosult. Elfogadó és befogadó volt mindig mindenkivel, aki értéket hozott, vagy akitől érték teremtését lehetett várni; doktoriskolájának hatósugara messze az országhatárokon túl terjedt, de kétlem, hogy sok, itt is jelenlévő egykori hallgatója, tanítványa fel tudna-e idézni egyetlen esetet is, amikor emelte a hangját, amikor erővel érvényesítette volna akaratát vagy meggyőződését. Pázmányról írja friss kötetében: toleranciája nem azt jelentette, hogy nem lévén meggyőződés a saját igazáról, a másét is el tudta fogadni (ez a Voltaire-i modern tradíció, teszem hozzá), hanem azt, hogy hitét és igazát nem erővel, hanem a meggyőzés erejével igyekezett érvényre juttatni. Ezt követi ő is Pázmány kutatójaként – hadd említsem meg itt e tolerancia egy irodalmár-szempontról fontos összetevőjét, a múlt iránti toleranciát. Már említett

székfoglalójából idézek egy rejtélyes részt: „Az irodalomtörténet érthető módon csak azokat a konfigurációkat vizsgálhatja, amelyek igényes szövegekben fogalmazódtak meg, textuálisan követhetők, amelyekben tudatos identitáskonstrukció és/vagy legitimitásteremtő szándék érhető tetten. A korszak szövegei sajátos műfajok, toposzok, metaforák, konvencionális retorikai alakzatok, történelmi emlékezhelyek, hagyományszegmentumok, argumentációs eljárások révén szerveződtek, ezeknek megválasztása azonban sosem véletlen, hanem mindig célirányos és tudatos eszköze, eljárása a szerzők és közösségek önmeghatározásának.”

Régebben talán vitáztam volna ezzel, de ahogy telik az idő, egyre inkább látom a mondottak aktuális fontosságát: ne akarjuk a magunk kutatói szándékához hajlítani a múlt szereplőit s szövegeit, hagyjuk a múltat beszélni, mert a múlt mássága saját önazonosságunk alapja. Más szóval: szoros módszertanok bővületében ne olvassuk vagy írjuk bele a múltba saját üdvözítőnek vélt hiteinket, ne építsünk rendszert a tudatos megnyilvánulások alatti (ahogy Gadamer mondta: a nyelv háta mögötti), a kollektív tudattalan talán csak általunk vélelmezett elemeiből. Ne legyünk a múlt tudományos vallatósítói; hiába tartóztatjuk le a hagyományt, ha a kérdéseink túlharsogják a múlt hangját, akkor kizárólag saját teóriáink visszhangját halljuk majd a vallatószóban. Az imént hangsúlyozott jelen iránti érdeklődésnek ez a kiegészítője Bitskey tanár úrnál: a legnemesebb antikvárius tradíció, a múlt iránti tisztelet, annak szándéka, hogy saját értelmezései *előtt* azt hallja meg, amit a régi kor embere, írója mondani *akar*.

Ha arra kérdezzük, honnan tanulta ő ezt a kétirányú megközelítésmódot, nem kell sokáig keresgelnünk, maga vall róla, elég bármelyik írását, könyvét felütni, megtaláljuk benne a szeretett és tisztelt mester, az egykori kolléga és példakép, Klaniczay Tibor nevét. Az ő öröksége az archeológia és a prezentizmus egyensúlyára való törekvés, az eredeti kontextusra való ráhallgatás, és a saját magunkban jelenlévő múlt tudatosítása, a hagyományos filológia, textológia eredményeinek kamatoztatása a modern elméleti trendek kérdésfeltevéseinek pontosításában. Az ő öröksége az interdiszciplinaritás és a pluralitás érvényesítése a tudományszervezésben. Hogy ne legyek ilyen ködös: Klaniczaytól és az általa animált intézettől, illetve filológiai társaságtól tanultuk mindnyájan, hogy az irodalomtörténet autonómiája csak a rokon diszciplínákkal szoros együttműködésben mutatkozhat meg, az irodalmárok és a történészek, művészettörténészek, folkloristák, sőt, ókortudósok, zenetörténészek egymásra utaltak, csak együtt érhetnek el olyan eredményeket, amelyek nemzetközi téren is figyelmet keltenek, tiszteletet ébresztenek. Kiszorítósdiból nem lesz sem figyelem, sem érdeklődés, sem tisztelet. A pluralitás a Klaniczay-örökség alapja: budapesti és vidéki műhelyek, akadémiai kutatóintézetek, kutatócsoportok és egyetemi műhelyek, tanszékek együttműködése, közös fellépése, mindennemű siker alapja, s bármely nehézkes ez a fellépés, végső soron hatékonyabb mint a hatékonyságra törekvés bármely más, közvetlen sikert ígérő formája. Jellemzőnek tartom, hogy Bitskey tanár úr 2015-ös kötetének előszavában saját munkássága legfontosabb inspiráló fórumaként az – idézem – „MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz-Barokk Osztályát” nevezi meg. Mint tudjuk, ilyen nevű szervezeti egységek néhány éve nincsenek, illetve nem is voltak, itt a hivatalos formában sosem létezett „rebakucs” rejtőzik a megnevezés mögött. Ám az elvétel, azt hiszem, nem érdektelen: azt jelzi, hogy a Klaniczay Tibor által teremtett virtuális kutatói közösség (amelynek előképeiről, a humanista sodalitasokról, protoakadémiákról ő maga írt felejthetetlen tanulmányokat) ellenállóbbnak mutatkozik mindenféle hivatali és ál-hatékonysági szempontok

diktálta kolhozosítással szemben, mint azt bármely vaskalaposan konzervatív reformdüh remélné – legalábbis eddig annak mutatkozott.

Meggyőződésem tehát, hogy méltóbb kézbe nem kerülhet a 2016-os Klaniczay-díj, mint a Klaniczay-iskola egyik legelkötelezettebb és legsikeresebb folytatójának, Bitskey Istvánnak a kezébe, aki e díj alapításának és első átadásának alkalmával, 14 évvel ezelőtt, a debreceni rebakucs-konferencia házigazdájaként, remekbe szabott emlékbeszédben fogalmazta meg egykori témavezetőjének és barátjának tudományos örökségét: „Amikor egykori mesterünk életművét idézzük fel, egyfelől tudománytörténetet művelünk, másfelől azonban a jövő terveit és feladatait jelöljük ki, s ehhez az ő szellemi hagyatéka jelent kutatócsoportunk számára semmi mással nem helyettesíthető támpontot, inspirációt, identitásképző erőt.” Bitskey Istvánnak, megnéztem az akadémia honlapján, sok kitüntetése van, de azt hiszem, a ma kapott elismerés ezek között is megőrzi kiemelt fontosságát. Hadd erősítsem meg, amit mindnyájan úgyis tudunk róla: sosem törekedett címekre-rangokra, ha valamelyik utolérte, még akkor is másokat javasolt volna inkább maga helyett (mint tette azt most is, amikor értesítettük a kuratórium szavazásának eredményéről). Ha valakire, akkor rá érvényes a páli mondás: „Non est volentis, neque currentis...”

Szívből gratulálok a díjhoz!